

Vietoj įvado

Juozas Baltušis (1909–1991, tikr. Albertas Juozėnas) – žymus Lietuvos prozininkas, dramaturgas ir publicistas. Keliolikos knygų autorius, iš kurių svarbiausi kūriniai – romanas „Sakmė apie Južą“ (1979), novelių romanas „Parduotos vasaros“ (2 d.) (1957–1969), publicistinė įspūdžių iš JAV knyga „Tėvų ir brolių takais“ (1967), atsiminimų dvitomis „Su kuo valgyta druska“ (1973–1976).

J. Baltušio literatūriniai veikalai turėjo ir turi neginčijamą vertę, dėl to jis buvo daugiausia ir giriamas, ir skaitytojų labai mėgstamas, tačiau kūrėjo visuomeninė veikla, ypač Atgimimo metais išsakytos mintys, vertinamos nevienareikšmiškai. Netgi pasauliniu lygmeniu pripažinto romano „Sakmė apie Južą“ reikšmė Lietuvoje dažnai ištirpsta aptariant rašytojo politines preferencijas ir laikyseną sovietiniais laikais, ypač Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse.

Praėjus dvidešimt penkeriems metams nuo J. Baltušio mirties, laikantis jo testamentinės valios, atsirado galimybė peržiūrėti rašytinį paveldą, saugomą Lietuvos literatūros ir meno archyve (už tai nuoširdi padėka rašytojo dukrai Ritai Baltušytei ir minėtos įstaigos tuometiniam vadovui dr. Juozapui Blažiūnui). Paaiškėjo, kad J. Baltušis nuo 1970 metų du dešimtmečius nuosekliai rašė labai įdomius kasdienybei skirtus fragmentus, pastebėjimus, vertinimus, pavadinęs juos „Vietoj dienoraščio“.

Šie užrašai padeda ne tik rekonstruoti paties kūrėjo ambicijas, tekstų, romanų, atsiminimų knygų genezę, jų redagavimo ir kūrimo istoriją, bet atskleidžia ir žmogaus santykių dramą (artimieji, draugai, tikri ir įsivaizduojami priešai), jų evoliuciją, atkartojančią visus bendražmogiškų

tiesų ir paklydimų atšvaitus rašytojo gyvenime. Dar įdomiau tai skaityti, kai net ir dienoraštiniame žanre atpažįstamas kūrėjo stilistinis braižas.

Dienoraštį J. Baltušis pradėjo rašyti 1970 m. sausio 1 d. ir baigė 1990 m. gruodžio 10 d., likus keliems mėnesiams iki mirties. Tiesa, yra rašytojo dienoraštinių užrašų ir iš ankstesnių laikų, maždaug nuo 1952 m., tačiau arba jie ne visi išsaugoti, arba juos pernelyg pavojinga buvo rašyti Stalino kulto laikais, – šiaip ar taip, ankstyvieji įrašai neturėjo tokio sistemiškumo, kokį įgavo aštuntajame dešimtmetyje. Dienoraštinių rašytojo palikimą sudaro keturi tūkstančiai trys šimtai trisdešimt du autorizuoto mašinraščio lapai.

Kodėl J. Baltušis visą šį tekstyną pavadino „Vietoj dienoraščio“? O ne „dienoraštis“ ar panašiai... Galbūt tokį įvardinimą lėmė du skirtingi troškimai, dvi skirtingos rašymo strategijos, dažnai netgi konkuruojančios tarpusavy. Viena vertus, rašytojas ieškojo tiesiog galimybės slaptai išlaisvinti savo emocijas, neviešintinus (bent tuo metu) gyvenimo faktus, jų interpretacijas. Tai liudytų ir tokie įrašai, kaip, pavyzdžiui, 1972 m. birželio 16 dienos pastabos: „Deja, savo troškimus galiu surašyti tiktai čia, į dienoraščio lapus, kurie, beje, bus skaitomi tik po mano mirties. Jeigu apskritai bus skaitomi. Gal man vis dėlto pasiseks prieš pat mirtį sudeginti juos. Rašau juk tiktai tam, kad išliečiau mintis ir jausmus, kurie susikaupia, slegia, smaugia, o išlieti kitur nėra jokios spragos.“

Kita vertus, smulkmeniškas įvykių fiksavimas ir tam tikri apibūdinimai liudija ir rašytojo nuojautą (galbūt net daugiau ar mažiau sąmoningą norą), kad šie dienoraštiniai įrašai bus skaitomi. Tarkim, taip galvoti leidžia prie artimųjų pridėdami giminystės ryšio įvardinimai. Pavyzdžiui, „mano duktė Rita“, „anūkas Rokas“ paprastame (tik sau skirtame) įrašė turbūt būtų tiesiog Rita ar Rokas.

Šie rašymo pradai kaitaliojasi per visus J. Baltušio rašymo metus, suteikdami papildomos stilistinės įvairovės ir dinamikos šiems tekstams ir turbūt neleidžiami autoriui priskirti šių raštų grynajam žanrui. Beje, panašias žanrines kolizijas J. Baltušiu teko spręsti ir savo kūryboje, rašant atsiminimais pagrįstą prozą – kiek ten biografiškumo, o kiek grožinei literatūrai reikalingos išmonės.

Taip pat įvardinimą „Vietoj dienoraščio“ galėjo nulemti ir pats tekstų užrašymo pobūdis. J. Baltušis neprisėdavo prie užrašų kiekvieną dieną, tiesiog kas kažkiek laiko surašydavo, atpasakodavo, kas trumpai užfik-

suota jo kalendoriuje: „Užrašinėju šį dienoraštį, kuris buvo atsilikęs keliomis dienomis. Ne kiekvieną dieną juk užrašinėju jį, tik pasižymiu ant kalendoriaus /stalinio/ lapelio, o paskui surašau“ (1972 06 24). Ši pastaba suteikia galimybę svarstyti ne tik pavadinimo genezės klausimus, bet ir leidžia nujausti, kodėl įrašuose pasitaiko tam tikrų netikslumų (pavardės, geografiniai pavadinimai ir pan.) bei pasikartojimų. Tiesa, turint omeny milžiniškas tekstyno apimtis, jų stebėtinai nedaug. Tačiau apie šiuos dalykus dar bus rašoma tolesniame tekste.

Kalbant apie dienoraščių vertę ar susidomėjimą jais turbūt neblogas pasitikrinimas buvo fragmentų publikacijos literatūros žurnale „Metai“ (pradžia – 2016 m. Nr. 11, pabaiga – 2017 m. Nr. 12) ir diskusija „Juozo Baltušio dienoraščiai: pamiršti negalima suprasti“ („Metai“, 2018, Nr. 1), skirta minėtų publikacijų aptarimui. Niekas neabejoja dienoraščių, parašytų talentingo kūrėjo, reikšme literatūrai. Tačiau jie atveria ir kitus aspektus. Pavyzdžiui, literatūrologės Viktorijos Daujotytės nuomone, išsakyta diskusijoje, „su J. Baltušio dienoraščių atvėrimu išsiplėtė mūsų kultūrinis ir socialinis atminties laukas bei atsirado kitas to praėjusio, išnykusio pasaulio matymo planas. Be abejo, jis mums patiems yra svarbus ir kaip galimybė pamatyti iki šiol aštrų, skaudų ir nevienareikšmiškai vertinamą sudėtingą mūsų istorijos laiką“ (p. 106).

Dienoraščiuose, pasak istoriko Valdemaro Klumbio, „atsiskleidžia daugybė įvairiausių gyvenimo sovietmečiu aspektų, pradedant nomenklatūrine kasdienybe (tai bene pirmas šaltinis, kuriame ji taip detalai išryškėja), baigiant lyčių vaidmenimis šeimoje. O kur dar žymių rašytojų gyvenimų nuotrupos, perpasakojami gandai, surašytos produktų ir daiktų kainos ir kitokios kasdienybės smulkmenos. Ypač svarbu tai, kad mes iki šiol faktiškai neturime be kupiūrų paskelbtų sovietmečiu rašytų dienoraščių“ (p. 103–104). Jaunesnioji, jau Nepriklausomoje Lietuvoje gimusi karta taip pat skaitinėjo dienoraštines publikacijas. Pasak minėtoje diskusijoje dalyvavusios filologijos studentės Ievos Tomkutės, „J. Baltušio užrašai – tai langas į tą miglotą laikotarpį, apie kurį jaunajai kartai trūksta objektyvių žinių. Kartu tai be galo įdomus, reikšmingas ir paties pasakotojo santykis su ta epocha: tai žvilgsnis visiškai iš kitos perspektyvos, nei įprasta kalbėti šiandien...“ (p. 107).

Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomi dvidešimt du rankraštiniai tomai J. Baltušio dienoraštinių užrašų. Juos sąlyginai, kaip svar-

biausius J. Baltušio asmenybės raiškos bruožus pasirinkus jo kūrybinę ir su rašytojo statusu susijusią visuomeninę veiklą, galima skirstyti į tris dalis: 1970–1975 metais rašytus tekstus (romano „Sakmė apie Južą“ genezė, atsiminimų knygos „Su kuo valgyta druska“ kūrimo etapas), 1976–1983 m. – „Sakmės apie Južą“ pabaigimas, redagavimas, leidyba ir percepcija, 1984–1990 m. – Lietuvos laisvėjimo procesai ir J. Baltušio svarstymai bei dalyvavimo aplinkybės tų pervartų fone.

Tad pagal tokį skirstymą ir imtasi rengti pirmąjį tomą *Juozas Baltušis. „Vietoj dienoraščio. 1970–1975“*. Jame atsiskleidžia ne tik jo kūrinių genezė, bet veriasi tuometinių šeimos santykių drama, jo nomenklatūrinės veiklos, pažiūrų į tam tikrus įvykius Sovietų Sąjungoje ir užsienyje trajektorijos, rašytojo kasdienybės liudijimai, minėto laiko dokumentas. Šioje knygoje tikrai įdomūs J. Baltušio sutiktų literatūros žmonių vertinimai, literatūrinių, kultūrinių, visuomeninių įvykių registras ir interpretacija. Tai dar vienas balsas, kuris neabejotinai bus girdimas šalia jau išleistų ir apie tą laikotarpį liudijančių Alfonso Nykos-Niliūno ir Vytauto Kubiliaus dienoraščių knygų.

Šiek tiek plačiau apie kai kuriuos dienoraštinių užrašų aspektus: jų pradžia sutampa su J. Baltušio sumanymu kurti „Sakmę apie Južą“ – iš pradžių galvojo tą kūrinį būsiant apysaka, vėliau jis pavirto romanu. Jau 1970 m. sausio 1 d. randamas toks įrašas: „Gi reikia padirbėti šiais metais, būtinai parašyti apysaką „Juza“ ir dar keletą prozos gabalų, išlieti juose, netiesiogine, žinoma, kalba, viską, kas šiandien jaudina mane, slegia arba džiugina. Būtina šitai padaryti. Skaitytojai atsirinks pelus nuo grūdų, supras viską. Tam jie ir skaitytojai.“ Darbas prie „Juzos“ su pertraukomis tęsėsi beveik visą aštuntąjį dešimtmetį, lydimas stiprių kūrybinę raišką lydinčių emocijų: „Juza, Juza, nepalik manęs vieno!“ (1970 09 03) arba „O laikas eina, eina, eina, o Juza stovi, stovi, stovi“ (1971 05 19).

Tačiau J. Baltušio įrašuose galima aptikti anaipol ne vien literatūrinės kūrybos proceso fiksavimą. Kaip jau minėta, šie dienoraščiai yra tarsi visos epochos atspindys. Kassavaitinis gyvenimo įvykių užrašymas suteikia daug progų skaitytojui žvilgtelėti tiek į rašytojo, tiek į anuometinį viešąjį pasaulį. Santykio ambivalentiškumą, skirties tarp viešojo ir vidinio sandų įtampą galėtų paliudyti daug citatų. Tarkim, štai ši, įrašyta 1970-ųjų rugsėjį: „Netikėtai gavau kvietimą dalyvauti Rašytojų sąjungos valdybos

plenumė. Įvyks antradienį, rugsėjo 22 dieną. Dienotvarkės punktų net vienuolika, jų tarpe – Valdybos ir prezidiumo papildymai. Ilgai galvojau, ką daryti, nutariau: neisiu. Negaliu prisiversti matyti žmones, šitaip pasielgusiais su manim per respublikos rašytojų V-tąją suvažiavimą. Tegu jie ten pasikaria visi. Beje, sužinojau, kad ne visi rašytojai kviečiami, tik „parinktieji“. Nenoriu aš būti parinktuoju. Ir nervų gaila. Sutrikdytų man darbą prie „Juzos“ daugeliui dienų. O šito negaliu leisti, juoba ne taip jau daug liko man gyventi. Reikia skubėti“ (1970 09 20).

Tačiau tie pasirinkimai kūrybos naudai ne visad būdavo įgyvendinami, tokių pavyzdžių irgi bus galima išvysti. Tarkim, šalia kūrybinės veiklos turėjo ir su literatūros konjunktūra susijusių išpareigojimų, jie dažnai komplikavosi dėl paties J. Baltušio santykio su kitais rašytojais, kūrėjais. Pavyzdžiui, tikrai vertas dėmesio J. Baltušio rašytas įvadas Kazio Borutos „Raštams“, kurio pradinė versija taip ir nebuvo publikuota. K. Borutą buvo galima laikyti literatūriniu J. Baltušio „kriekštėviu“, ankstyvųjų prieškarinio laikų autoritetu, su kuriuo draugystė stipriai sušlubavo pokario metais. Vis dėlto įvairiuose J. Baltušio svarstymuose K. Boruta išliko kaip tam tikros etinės menininko laikysenos pavyzdys, todėl minėtajame įvade galima būtų išvelgti ir paties J. Baltušio vertybinių siekiamybių, tam tikrų nuostatų trajektorijų, galbūt leidžiančių suprasti paties autoriaus poziciją vėlesniais laikais: „Tenepagalvoja skaitytojas, kad čia ginama menininko teisė klysti, bandoma pastatyti jį aukščiau bet kokių įstatymų, privalomų visiems žmonėms, suteikti jam išskirtiną, privilegijuotą padėtį. Ne. Kalba eina apie daug paprastesnę reikalą: apie menininko teisę būti suprastam, teisę išvengti nuožmių traumų vien už tai, kad jis „ne toks“ kaip visi. (...)

Nelabai daugeliui mūsų ir labai ne iš karto pasiseka suvokti, kad, nežiūrint visų vidinių prieštaravimų, menininkas visuomet išsaugo pagrindinę, visiems tikriems menininkams būdingą ir neatskiriamą savybę – savo sąžinę. Jai ir tikrai jai jis paklūsta be mažiausių išlygų, ir ji diktuoja visus jo poelgius. Šita prasme menininkas visuomet nuoširdus, ištikimas, bekompromisinis. Žygdarbyje ar smukime, drąsiausiuose kūrybiniuose užmojuose ar įkyriose kasdieninio gyvenimo smulkmenose jis niekad nesitaiksto, prie nieko neprisitaiko, niekad nedaro to, kuo netiki visa širdimi, kam nešaukia jo sąžinės balsas. Jis nė negali būti kitoks“ (1970 09 20).

Vis dėlto J. Baltušio gyvenimas neapsiribojo raštų sudarytojo ar kitokia su tekstais susijusia veikla. Pavyzdžiui, nuo pat pokario jis buvo renkamas tuometinės LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu. Ir kai 1971 m. po įvairiausių padėjavimų ir įrašų apie tokių pareigų beprasmybę J. Baltušis susitinka politinį autoritetą Antaną Sniečkę, pakanka trumpo pokalbio, kad ta „beprasmybė“ liautuši: „Pasakiau, kad buvau renkamas jau šešis kartus iš eilės, kad jau gana, reikia rinkti kitus rašytojus, jaunesnius. Šyptelėjo A. Sniečkus, pasakė: „Liaudis, liaudis tars savo žodį, taip ir bus“ (1971 03 05). Po kurio laiko J. Baltušis buvo išrinktas deputatu septintąjį kartą.

Kitos visuomeninės pareigos – rašytojas buvo paskirtas Taikos gynimo komiteto pirmininku. Dienoraščiuose atsispindi ir įvairūs su ta veikla susiję rūpesčiai, liudijantys tuometės epochos ženklus. Būtų sunku šia tema skaityti kokio funkcionieriaus ataskaitą, tačiau J. Baltušis dažnai tuos įrašus pateikia su jam būdingu humoru: „Pagaliau pasirodė plakatas Taikos fondui paremti. Išrodo baisiai. Gal tas ir gerai: savo klaikumu atkreips dėmesį, surinks pinigų fondui“ (1971 01 19).

Visi pasiraukymai dėl visuomeninės veiklos pasibaigdavo maždaug taip: „Į darbą Taikos gynimo komitete žiūriu su šypsena. Komedijas krečiam, nieko daugiau. Esmi tik marionetė, priklausanti nuo bet kurio CK instruktorėlio, be teisių, be iniciatyvos, be jokio savarankiško sprendimo. Su didžiausiu malonumu atsisakyčiau šito „posto“, tik nėra kaip. Vėl prasidėtų visokie šnekalai, esą Baltušis išsisukinėja, visus ir viską ignoruoja, ir t. t. Tegu velniai rauna viską, teks dar pakentėti!“ (1972 01 01).

Partinės ir su ja susijusios oficialiosios pareigos gal ir vargindavo, bet neužgoždavo paties J. Baltušio domėjimosi įvykiais Lietuvoje bei pasaulyje. Juolab kad kartais jos suteikdavo ir galimybę kur nors nukeliauti. Kaimyninės respublikos (Latvija, Baltarusija, Rusija), Lenkija... Įsimintinesnė 1971 m. vykusi TSRS taikos gynimo atstovų kelionė kruiziniu laivu po Skandinavijos šalis, kuriai ir dienoraštyje skirta nemažai vietos. Matyt, tikintis ateityje išleisti apybraižą ar panaudoti tą medžiagą. Daug pastebėjimų apie elgseną, papročius, lyginant kultūrinius skirtumus, įskaitant ir meno sritį: „Pasirodo Murmansko savi-veiklininkai, persirengę pingvinais. Šoka. Lygis gerokai neaukštas. Visi mūsų turistai griausmingai ploja ir su didžiausiu entuziazmu aiškina

viens kitam, kaip šituo pingvinų šokiu sužavėjo... suomius. Suomiai tyli“ (1971 06 24).

Be abejonės, J. Baltušis, kaip žinomas rašytojas, gana dažnai vykdavo į susitikimus su skaitytojais ir gimtojoje šalyje. Tiek literatūriniai renginiai didžiuosiuose miestuose, tiek įvairiose gyvenvietėse buvo jo džiaugsmo šaltinis, tiesa, neretai suteikdavęs tiesioginio (galvos) skausmo kitą rytą jam ir kitokio artimiesiems. Nors tikrai negalėtum J. Baltušio pavadinti bohemiško gyvenimo būdo atstovu, tačiau daugelis susitikimų prasitęsdavo: „Pakeliui sustojome Šeduvos malūne, čia sutikau autokompresorių gamyklos darbuotojus, išgėrėme su jais, vėliau užsukome į jų namus, vėl išgėrėme. Labai gailėjausi po to, nes teko vėlai grįžti, pavargau“ (1971 02 09).

Kalbant apie susitikimus, šilčiausi ir smagiausi pasimatymai būdavo jo gimtuosiuose kraštuose – Kupiškyje bei Anykščiuose. Dienoraštiniuose tekstuose nemažai analogiškų įrašų: „Anykštėnai suruošė lyg ir mokslinę konferenciją, skirtą artėjančiai A. Vienuolio 90-ųjų gimimo metinių sukakčiai. Važiavau su broliu Leonardu, jis vairavo. Nusivežėm ir dėstytojus Žėkaitę bei Stonį. Iš vietinių kalbėjo Vienuolio memorialinio muziejaus direktorė Mikeliūnaitė. Kalbėjau ir aš apie valandą. Atrodo, pataikiau. Plojo daug. Po to – pietūs“ (1972 03 25).

Verta aptarti J. Baltušio dienoraščiuose atsiskleidžiantį santykį su artimaisiais. Kaip ir dažnai nutinka, su šalia esančiais retai susiklosto vien pozityvūs ryšiai. Ne išimtis ir J. Baltušis. Daugiausia jo namų gyvenimo centre vietos skirta Monikai Mironaitei, jo žmonai. Skaitant užrašus šios žymios aktorės portretas įgyja papildomų potėpių, atveria dviejų talentingų menininkų bendravimo džiaugsmus ir rūpesčius. Vis dėlto turbūt natūralu, kad įtemptieji epizodai geriau įsirežia atmintin ir išlieka dienoraščio puslapiuose. Vienas iš charakteringų konflikto pavyzdžių: „Monika serga, tai yra užėjo jai eilinis psichozas: meta namus, bėga lauk, prakeikia mane ir savo likimą. Žodžiu, gero gyvenimo išpaikintos moteriškaitės pasidraskymai. Nereikia kreipti dėmesio, tačiau kartais „grajina ant nervų“. Suprantu, kad jos darbas teatre – nervingas, įtemptas, reikalingas didelio dėmesio, tačiau negaliu suprasti, kaip galima šitaip paleisti vadeles, dėl kiekvieno nieko kelti vos ne pasaulinio masto tragedijas. Audra stiklinėje vandens, nieko daugiau. Kas gi pasidarytų, jeigu aš pradėčiau šitaip? O juk ir mano darbas reikalauja ir nervų įtempimo, ir visų

jėgų. Gal net ne mažiau, negu aktorinis darbas. È!“ (1973 02 07). Šalia įvairių bendrų buitinių pasitarimų, pirkimų, atostogų kelionių būna ir tokių pamąstymų: „Gana keisti mūsų santykiai su Monika: ji sau, aš – sau. Laikomės draugiškai, tačiau vedybiniame gyvenime šito gal nelabai gana. O gal gana?“ (1973 04 04).

J. Baltušio santykiyje su artimaisiais dažnai girdėti iš susirūpinimo kylančios apmaudo gaidelės, tačiau tiek dukros Rita ir Violeta, tiek podukra Dagnė, tiek vaikaičiai Akvilia, Rokas bei Julija gaubiami (kartais gal net perdėtai) rašytojo rūpesčiu. Kaip ir didelė dalis giminės. Beveik kiekvieną mėnesį J. Baltušis bando „sutvarkyti“ koki nors klausimą pakalbėdamas su „reikiamais žmonėmis“. Rūpinasi artimaisiais ir finansiskai: „Nusivedžiau Moniką į Taupomąją kasą, perkėliau jos sąskaiton 1 500 rublių. Tegu turi kritiškesniam atvejui. Žinia, begyvenant visaip būna. O dar prie mano neramaus būdo. Autoavarija ar kas panašaus. Liktų basa. Dabar turės savo sąskaitoje bendros sumos, pridėjus šitą prie ankstyvesnių, 3 500 rublių. Tai ir gerai. Reikės iš gauto honoraro dar tūkstantį rublių pervesti į Violetos sąskaitą: kooperatinio buto statybai. Reikia ir čia. Visiems reikia. O pragyvensim iš tų, likusių“ (1973 11 05).

Taigi, viena vertus, nemažai kartėlio, kita vertus – daug rūpesčio. Reikia paminėti ir dar vieną J. Baltušio dienoraščių žmogų, kuriam skiriama daug dėmesio – tai Dalia. Stiprus draugystės ir kitokių jausmų tinklas apsiautęs rašytoją – tikrai daug vietos skiriama šiai merginai, jų santykiams. Tai dar viena J. Baltušio gyvenimui svarbi asmenybė. Pavyzdžiui, apibendrinant 1973-iusius, galima išvysti ir jos vardą: „Ir vis dėlto – reikia gyventi toliau. Ir dirbti reikia. Tūkstančiai skaitytojų laukia mano „Druskos“ antrojo tomo, viliasi ir trečiojo. Šimtai laiškų, kuriuos gaunu iš visai nepažįstamų man žmonių, paliudija šį smagų ir gerą faktą. Vadinasi, yra darbas, yra gyvenimo tikslas, prasmė. Ir yra Dalia. Nuostabi, neprilygstama, brangi. Gyvensime toliau. Dirbsime toliau. Reikia“ (1973 12 31).

Atskiros aptarimo turbūt reikėtų dienoraštinuose įrašuose atsiskleidžiančiam J. Baltušio požiūriui į kitas tautas. Daug kur kliūna atvykusiems rusams už veltėdžiavimą, alkoholizmą, tačiau rašytojas pabrėžia, jog supranta, kad tikrieji, „gerieji“ tos tautos žmonės skiriasi nuo šitų atvykėlių „avantiūristų“. Lygiai taip, kas sykį susidurdamas su žmogum, kurio, regis, bene nuoširdžiausiai nekentė – Genriku Zimanu, nevengia

šiam kontekste išvainoti visos žydų tautos. Tačiau tame pačiame dienoraštyje visai čia pat draugiškas įrašas apie diskusiją su G. Zimano tautiečiu: „Vakare pas Šlomovičių, dantų techniką. Primatavo „koronkas“, rytoj dėš dantis. Su šituo žydeliu visuomet miela ir įdomu pašnekėti. Pilnas sąmojo, liaudies išminties, tikras Šolomo Aleichemo personažas“ (1972 05 10).

Įvairiausiais aspektais skleidžiasi ir J. Baltušio ryšiai su kolegomis literatais. Jei žvelgtume plačiau, matyti, kad J. Baltušis savo užrašuose dažnai užsiėmęs agresyviai gynybinę poziciją kitų atžvilgiu, ir linkęs daugiau ieškoti priešiško veikėjo, priskirdamas jiems kenkėjiškus veiksmus. Tad kalbant apie literatus, turbūt lengviausia išskirti tuos, kurių jis nemėgo dėl jų konjunktūrinės veiklos ar praeityje susiklosčiusių santykių. Čia pirmaujančiųjų gretose atsidurtų poetas ir tuometinis Rašytojų sąjungos pirmininkas Eduardas Mieželaitis, po jo pirmininkauti išrinktas Alfonsas Bieliauskas, rašytojas Vytautas Petkevičius, kuriuos J. Baltušis nuolat įtaria intrigomis. Draugų turbūt ir neturėjo. Tuos gyvuosius, apie kuriuos jis dažniausiai galvojo ar bent rašė pozityviai, turbūt galima pavadinti sąjungininkais: itin palankiai apibūdinamų rašytojų iš aptariamojo laikotarpio tėra vienas – Antanas Venclova. Jam mirus, J. Baltušis konstatuoja: „Ne, neįkainojamas nuostolis, tragiškas praradimas yra Antano Venclovos mirtis. Ir šitą nuostolį mes jausime ilgus metus, kiekviename savo darbo žingsnyje. Nepataisomas, neatpildomas nuostolis“ (1971 07 07.) Tarp toliau esančių, bet vis dėlto daugiau ar mažiau ryši palaikančių buvo Jonas Lapašinskas, Aleksys Churginas, Juozas Paukštelis, dar vienas kitas. Tačiau tai daugiau sąlyginės, literatūrinės draugystės sritis. Taip pat atskirą būrelį turbūt sudarytų jaunosios rašytojos – Bitė Vilimaitė, Dalia Saukaitytė, Irena Gansiniauskaitė. Jas J. Baltušis globojo, skatino publikuotis.

Dažnai J. Baltušis žvelgia į praeitį, prisimena savo pažintį su „trečiafrontininkais“, prieškario rašytojais, o kartais semiasi įkvėpimo ir tapatindamasis su literatūros klasikais bei kritikuodamas imperines Rusijos užmačias: „Svarbiausia – sulaukti pripažinimo namie, savo tautoje, o visa kita visiškai nesvarbu. V. Mykolaičio-Putino poezija nėra leidžiama kitomis kalbomis, bet jis vis tiek didis poetas, kūrėjas, brangus visai lietuvių tautai. Tas pat pasakytina ir apie Maironį, Vaižgantą, daugelį kitų

mūsų tautos milžinų. Beje, atsiverčiau Maironio tomelį. Pradėjau skaityti ir... apsiverčiau kaip mažas vaikas. Didis tai poetas, didis Lietuvos patriotas, didis žadintojas mūsų nacionalinio išdidumo. Ir esu visiškai tikras: jeigu ne Maironis, ne Kudirka, ne Basanavičius, kiti, tai surusinti šiandien būtumėm tikriausiai, rusišką abėcėlę gavę, kaip buvome gavę caro laikais ir kaip dabar gavo tadžikai, moldavai, daugelis kitų Tarybų Sąjungos sudėtin įtrauktų mažųjų tautų. Imperija lieka imperija, nieko kito laukti netenka, nors dabartinė Rusijos imperija ir dangstosi šviečiausiais vardais, jos esmė nuo to nė truputėlio nekinta“ (1974 07 13). Tokių pasipiktinimo ir kritikos valdžiai kupinų įrašų pasitaiko kiekvienais metais, jie suteikia galimybę kalbėti apie prieštarinę paties J. Baltušio poziciją, tuo pačiu – turbūt apie dažno sovietiniais laikais gyvenusio viešo asmens kolizijas – ką sakyti, o ko ne...

Šalia tais laikais pavojingų ir rizikingų užsiėmimų buvo bendravimas ir su dvasininkija. J. Baltušis ne itin paisė tokių pavojų ir gana noriai susitikdavo su šio luomo atstovais, pats būdamas, jo žodžiais, netikintis. Pavyzdžiui, 65-mečio proga jis netgi pašmaikštuoja: „Atėjo pirmieji sveikinimai su mano 65-uju gimtadieniu. Abu iš... dvasiškių! Atsiuntė vyskupas Liudas Povilonis ir Anykščių klebonas Albertas Talačka. Lauksiu dabar iš komunistų. Lauksiu“ (1974 04 11).

Grįžtant nuo dvasinių prie materialijų reikalų, J. Baltušio dienoraštinuose įrašuose sveikatos būklės ir gydytojai taip pat dažnai minimi. Kadangi rašytojas turi bėdų dėl kojų odos ligos, kurios diagnozuoti ir pagydyti niekam nepavyksta, tai netrūksta žinių apie to laiko gydytojus Eugeniją Šimkūnaitę, Sebastijoną Gadliauską. Štai vienas iš dėkingumo įrašų: „Daug kam padėjo tas Gadliauskas, tame skaičiuje ir man. Ir man“ (1975 02 02).

Be knygų skaitymo, vienas iš J. Baltušio pomėgių buvo žiūrėti kino filmus. Dažniausiai jie susilaukdavo neigiamų recenzijų, tačiau pasitaisydavo ir tokių: „Vakare drauge su Monika, Roku, aktorium Laimonu Noreika, jo žmona ir sūnum žiūrėjome (pakartotinai) amerikiečių filmą „Kaip pavogti milijoną“. Sužavėtas esmi iš naujo. Ne, dar ne viskas supuvo kapitalistiniame pasaulyje. Anaipol!“ (1975 02 16). Čia verta užsiminti ir apie J. Baltušio „nukentėjimą“, kai 1967 m. buvo išleista jo kelioninių įspūdžių knyga „Tėvų ir brolių takais“, už kurią dėl nekritiško požiūrio į Ameriką buvo patekęs nomenklatūros nemalonėn. Bent taip

jis pats manė. Tad požiūris „ne viskas ten supuvę“ yra pakankamai tvirta patirties suformuota nuostata. O kalbant apie kiną – turbūt ankstesniais laikais turėtas darbas kino srityje suteikė papildomos motyvacijos sekti šią meno sferą.

Visos šios per J. Baltušio aprašytą asmeninį ir visuomeninį gyvenimą besiskleidžiančios mintys leidžia atpažinti tam tikrą epochos atmosferą – savotiškas, jau primirštas sovietinis žodynas ir įvairios santrumpos (CK, partinis sekretorius, plenumas, Lenino jubiliejus ir t. t.) padeda suvokti tuometės konjunktūrinės, biurokratinės ir propagandinės mašinos mechanizmo dydį.

Nuolatinis J. Baltušio domėjimasis užsienio ir vietos naujienomis bei bandymas susigaudyti tarp informacijos ir dezinformacijos – taip pat labai įdomi šių dienoraščių dalis. Rašytojo interpretacijos ne tik atskleidžia jau minėtą vietinės propagandos veikimo modelį, bet ir leidžia sužinoti, ką apie tai mano pats autorius. Pavyzdžiui, taip aptariamas faktas apie ilgamečio Ispanijos diktatoriaus Franko mirtį: „Užsienio radijas pranešė: mirė Ispanijos diktatorius generolas Franko, viešpatavęs šalyje 36 metus. Prisimenu Ispanijos pilietinio karo žinias,ėjusias tuomet į buržuazijos valdomą Lietuvą, kai kurie jauni vyrai – Andrius Bulota, kiti, – vyko į Ispaniją kariauti už demokratiją. Franko sukilimą rėmė tuomet Hitleris ir Musolinis, o demokratiją – Stalinas, Ispanija buvo virtusi ginklų išbandymo arena. Nelaimėjo iš to niekas, tiktai kraujo upės buvo pralietos, kančių begalinių žmonėms atnešta. Vardan ko?

Užsienio radijas pilnas išpuolių prieš mūsų vyriausybę: kam nedavė leidimo akademikui Sacharovui nuvykti į Oslo atsiimti Nobelio taikos premiją. Kaip yra iš tikrųjų? Meluoja vieni ir kiti, tikros informacijos nėra iš kur paimiti. O kai šitaip, ką gali spręsti? Nieko negali“ (1975 11 20).

Įdomu, kad radijas ir televizija taip pat buvo ir ta vieta J. Baltušiu, kur jis mielai eidavo pasisakyti, džiaugdavosi, jei skaitydavo jį per radiją, piktindavosi, jei nebūdavo tinkamai įrašytas į programą, didžiudavosi netgi gandais paremta informacija: „Netikėta žinia: Vatikano radijas lyg tai skaitęs ištraukas iš mano knygos „Su kuo valgyta druska“. Čiagi dabar kas? Kuo galėjau įtikti jam, šitam Vatikanui? Nieko katalikiško nėra“ (1975 02 05).

Iš nepaminėtų dienoraščio eilutėse esančių akcentų įdomus yra J. Baltušio darbas su anksčiau išleistais kūriniais, atskleidžiantis rašytojo sa-

vikritiškumą kūrybos atžvilgiu. Kiekvieną pasiūlytą perleisti kūrinį jis taisydavo iš naujo, kartais ir gerokai perdarydamas. Pavyzdžiui, autorius labai apgailėstauja, kad negali taisyti pateiktos perleidimui II-osios „Parduotų vasarų“ romano dalies, kaip kad taisė I-ąją: „O pataisų atsirastų, nesgi vėl matau, kaip netobulai parašyta „Parduotų vasarų“ antroji dalis. Pirmojoje ir tai pabraukinėju, trumpinau, šlifavau, ką gi bekalbėti apie antrąją! Iš jos tik vienas gabalas man patinka: „Virto ažuolai“. Atrodo, šiaip taip išbaigtas. Visa kita – žalia, netikė“ (1970 02 28).

Tokie tad būtų ryškiausi dienoraštiniai (anaiptol ne visi) turinio akcentai šioje knygoje. Prieš apibendrinimą dar norėtusi keletą žodžių tarti apie J. Baltušio dienoraščių pateikimą.

Dienoraščiai pateikiami ištisai. Paliktos ir kai kur pasikartojančios dienos (pavyzdžiui, 1970-aisiais vasario 15 ir 16, 1971-aisiais rugsėjo 15 dienos ir kt.), nes turinys šiek tiek skiriasi. Stengtasi išsaugoti kuo autentiškesnę kalbą, rašyba ir skyryba taisyta minimaliai.

J. Baltušis dienoraštiniuose įrašuose pats paaiškina ir pristato beveik visus įvykius, visuomeninius reiškinius bei žmones, taip sukurdamas pakankamai išsamų kontekstą, kuriam nereikia papildomų komentarų ar tikslinimų. Vienas iš daugelio tokio skrupulingo pateikimo pavyzdžių – renginys Kupiškyje: „Dalyvavau pionierių atstovų sąskrydyje, pasveikinau Taikos gynimo komiteto vardu, padėkojau už surinktas lėšas į Taikos fondą, o tų lėšų Lietuvos pionieriai ir moksleiviai šiemet surinko jau 33 000 rublių, tokios sumos nėra pasiekę niekad, įteikiau geriausiems TSRS Taikos gynimo komiteto ir TSRS Taikos fondo valdybos Garbės raštus. Gavau gražių gėlių, vėliau visi nusifotografavome. Smagu, kad atžymėtųjų tarpe buvo ir Kupiškio pionieriai. Visa tai vyko Čiurlionio vardo meno mokykloje. Dalyvavo poetė R. Skučaitė, M. Vainilaitis, „Lietuvos pionieriaus“ redaktorius Marcalis, redakcijos darbuotoja Karvelytė – neregėtos energijos mergina, o taip pat V. Bubnys – „Moksleivio“ redaktorius ir Rašytojų sąjungos pirminės partinės organizacijos sekretorius, tuojau pat išskubėjęs į respublikos partinio aktyvo susirinkimą“ (1972 06 14).

Taigi, peržvelgiant dar sykį šiuos tekstus, galima tarti, kad J. Baltušio dienoraščius verta matyti ne tik kaip asmens, bet ir kaip įvairialypį visos sovietinės epochos veidrodį.

„Kaip gyventi toliau? Kaip ryžtis tvarkyti gyvenimą pagal savo širdies

balsą, savo principus, nusistatymą? Iš kur pasisemti jėgų būti žmogum pilna to žodžio prasme? Nežinau. Nieko nežinau“ (1973 12 31) – tai parašyta žmogaus, kuris buvo ir rašytojas, ir nomenklatūros veikėjas, ir išgyvenantis, kupinas dvejonų ir svarstymų dėl tautos likimo asmuo.

Šie dienoraščiai įdomūs ir tais laikais gyvenusiems, ir tik apie juos girdėjusiems, šie tekstai tikrai bus mokslininkų taikinys – užrašai neabejotinai praplės ir sovietinio lauko tyrimų spektrą.

Tad ir pradėkim šią kelionę nuo 1970 m. sausio 1-osios dienos pirmųjų sakinių: „Na, tai ir užbaigėm senuosius metus, pradėjom Naujus. Ar bus kas iš tikrųjų naujo, ateitis parodys.“ Pažiūrėkime, ar bus...

Antanas Šimkus